

Memoria anual do inspector de ensino primario Salvador de Juan y Ponsoda (1904)¹

I. Consideracións xerais

Excmo. Sr.:

Agora fai un ano tiven a honra de anotar lixeiramente en simple memoria o estado da primeira ensinanza nesta provincia e hoxe volvo a ocupar a atención de V.E. en asunto de interese tan vital e de importancia tanta para a provincia, para a rexión e para todos en xeral.

É tan lento o melloramento do primeiro ensino que case non se observa diferenza sensible dun ano para aquí. Esta institución, como todas as de igual importancia e de carácter social, elabóranse co tempo e cando este falta non se pode dicir, realmente, nada novo que non sexa complemento ou confirmación do xa esposto. Sería o meu desexo presentarlle a V. E. un cadro novo e consolador, unha novidade pedagóxica, un cambio evolutivo nos camiños do ensino ou un radical na forma de ser e de pensar das xentes, porque seguramente de ocorrer este último, o ensino estaría de noraboa. Sen embargo, xa que isto sexa difícil, non deixaremos de contribuír co noso grao de area a que o que expoñamos se empregue como material para a construción sólida dese edificio social chamado instrución.

II. Estado do ensino

Consonte co itinerario aprobado pola Ilma. Xunta provincial, visitáronse dez Concellos con 61 escolas públicas; sendo en seis delas bos os resultados que se obteñen;

---

¹ Esta memoria redáctase en cumprimento da R. O. de 27-II-1903. Omítimos os datos estatísticos de detalle ofrecidos polo Inspector sobre as 61 escolas públicas visitadas. Arquivo Xeral da Administración Civil do Estado (Alcalá de Henares), Sección de Ministerio de Educación y Ciencia, Leg. 6216.

regulares en 38 e escasos ou malos en 11. Compre facer constar que esta apreciación é a vulgar polo observado, exposta por tanto a algún erro.

III. Votos de gracias

Como resultado da visita e polo ben organizadas que teñen as súas escolas, á vez que polos bos resultados que conseguen no ensino e na educación dos nenos propuxen e a Xunta Provincial aceptou e concedeu votos de gracias a D. Antonio Quintela e a D. Santiago Murias, ámbolos dous, ilustrados mestres das escolas de nenos de Cea e de Esgos, respectivamente. O escaso número de mestres propostos para esta distinción, comparado co dos visitados, proba de xeito palmario que esta Inspección fixo un detido estudio das condicións, aptitudes e méritos de todos eles, procurando non prodigar tan grato acordo para non facerlle perder a súa virtualidade e importancia.

IV. Visitas extraordinarias

No presente ano xirou o que subscribe 23 visitas extraordinarias, na súa maior parte por reclamacións dos mestres contra as casas que lles destinaban para clases ou para vivenda, e, algunhas, non tan poucas como fora de desexar, por abandono do ensino por parte dos respectivos mestres, pois aínda que sexa doloroso confesalo non pode negarse que algúns seguen aínda considerando ás escolas das que son titulares como unha especie de *beneficio* do que se pode gorzar dende as súas casas paternas ou familiares.

É común sentir entre os aludidos que con deixar na escola un *substituto* con título ou sen el, están a salvo de toda responsabilidade, cando sempre e agora máis que nunca prohibiu a lei abuso semellante, ao que non en pequena parte, contribúen as mesmas autoridades locais en casos determinados, ben sendo elas as interesadas en tales substitucións para *colocar* aos seus servidores, ben cedendo a recomendacións que non poden faltar ou, polo menos, autorizándoo co seu silencio.

Ocorre que, con alta frecuencia, recibimos ou lemos denuncias e queixas no senso exposto; e se ben algunhas obedecen a intrigas de localidade, como se probou, outras –e non son as menos– son desgraciadamente fundadas. Que isto é así, próbao o feito de ter instruído esta Inspección 47 expedientes gubernativos no ano que hoxe remata, debidos, uns, á propia iniciativa, e outros, obedecendo ordes superiores, expedientes todos eles nos que o que subscribe ten atopado non poucos atrancos para facer brillar a verdade e conseguir o castigo dos culpables; a pesar disto, penso seguir cumprindo

co meu deber, custe o que custe, convencido como estou que, agás os interesados, os demais saberán facer xustiza á imparcialidade coa que trato os asuntos que afectan ao ensino, e como inmerecidamente me fixo o Ilmo Sr. Rector da Universidade de Santiago, confiándome servicios extraordinarios.

Cómpre, pois, declarar guerra sen cuartel aos mestres que abandonan así as escolas e impoñerlles exemplar castigo, non tan só polo dano que fan ao ensino senón tamén polo mal predicamento en que poñen á respectable clase á que inmerecidamente pertencen.

V. Material de ensino

Este é o barómetro polo que, na xeneralidade dos casos, se mide e aprecia a laboriosidade do mestre, as súas aptitudes e os seus resultados. E non digo que sempre porque aquí onde non é estraño ver pasar por unha escola dous ou tres mestres nun ano, non pode sempre atribuírse a un só deles as bondades ou as faltas dos demais.

A impresión xeral recibida nas escolas visitadas durante o ano actual foi moi pouco grata en canto a material escolar se refire. Falar de material científico e moderno; de aparellos que axudan e facilitan a labor do mestre; de útiles para os traballos manuais que respondan ao fin pedagóxico de "ensinar divertindo" é falar do *mar*, como vulgarmente se di. As escolas, desde este punto de vista, seguen o mesmo camiño cá Agricultura, cando menos neste país. Esta emprega hoxe os mesmos trebellos que se usaron no tempo de Noé, ou pouco menos; aquelas conservan aínda artefactos decorativos que lembran ao antigo Damián de ingrata memoria e triste mención.

Neste estado as escolas e con mestres, no seu maior número, sen máis título profesional ca *certificado de aptitude*, non é estraño que se obteñan resultados tan pouco satisfactorios comparados cos que demandan as esixencias e adiantos modernos.

Cómpre e é urxente, pois, modificar por completo a actual escola substituíndo a menaxe vella por outra moderna que, polas súas condicións pedagóxicas, a reemprace con vantaxe. Cómpre tamén desterrar, dunha vez por todas, ese monllo de cadros, mostras e artefactos que para ren serven máis que para roubar sitio aos nenos e a pouca luz de que dispoñen en moitos casos, amén de afeal, no canto de mellorar, as paredes dos locais.

É conveniente, por último, desembarazar o máis posible o local de clases, non só para facilitar os naturais movementos e evolucións dos nenos, senón tamén para conservar máis doadamente a limpeza e o aseo que tanto importan nas escolas.

VI. Locais-escolas

O que dixemos na Memoria anterior poderíamos confirmalo e aumentalo.

Falando entón da carencia de locais-escolas e habitacións para os mestres en regulares condicións, así como tamén da intervención abusiva de algúns concellos na designación de locais dicíamos entre outras cousas: "Exemplos destas dificultades ofrécese todos os días coas agravantes de teren que retirarse ás súas casas algúns mestres para non desfaleceren na intemperie ou sucumbiren diante do perigo inminente de ruína que ameazan algunhas casas destinadas aos fins indicados".

Isto mesmo poderíamos repetir hoxe porque encaixa perfectamente. E boa proba diso é que das 61 escolas visitadas, soamente 17 están en locais bos, 21 en regulares e 23 en malos, sendo 31 os mestres que non teñen a casa-habitación que por lei lles pertence.

Isto, como se ve non é de hoxe, vén de vello; mais é de presumir que siga así, mentres o Estado non obrigue a que os Concellos constrúan locais apropiados, con ou sen subvención e se encargue aquel, logo, da súa conservación e mantemento do mesmo modo que se encarga de dotar as escolas da cantidade indispensable para material.

VII. Traslado de escolas

Á relación íntima que hai entre os locais e as escolas que neles se instalan, e á obriga que teñen os Concellos de pagar os alugamentos dos primeiros, obedece, sen dúbida, a errónea crenza de que o traslado das escolas duns locais para outros é puramente potestativo dos Concellos. Por isto non é estraño ollar que, con frecuencia, trasladan estes as escolas sen recabar a oportuna aprobación da Xunta Provincial nin dar coñecemento sequera, ou mandan o traslado aos mestres en tales formas e condicións que non poden consentirse.

Neste punto procurou esta Inspección ser inexorable e cuidou moito de aconsellar á Xunta Provincial que non permitira tal usurpación de atribucións, máxime cando non sempre obedecen estes traslados a causas xustas, nin se persegue con eles o melloramento do ensino senón a conveniencia particular.

VIII. Matrículas e asistencias

Os datos que recollemos nas visitas acusan unha desproporción grandísima entre o número de nenos de ámbolos dous sexos comprendidos na idade escolar e os que figuran matriculados, entre estes e os que asisten de ordinario.

Os dez Concellos percorridos teñen unha poboación escolar de 7.368 alumnos de ámbolos dous sexos, dos que só figuran matriculados 3.625, isto é un 50% tan só, quedando o outro 50% sen ter tentado sequera instruírse. De igual xeito, dos 3.625 matriculados non estiveron presentes no acto da visita máis que 1.759, que cos que puideran concorrer á escola vacante na data da visita e a outras cinco nas que non se encontraron alumnos cando aquel acto tivo lugar, formarán un total de pouco máis da metade dos matriculados.

E non se diga que este escaso número de alumnos existentes obedece á época en que a visita tivo lugar, ou que non é tampouco a media dos que asisten, pois sabido é, que ao acto da visita concorren, polo xeral, maior número de alumnos que de ordinario atraídos, uns pola curiosidade, outros ansiosos de que se xulguen os seus adiantos e na procura dalgún premio os máis. Pode asegurarse polo tanto, que o número de mil setecentos e pico alumnos atopados nas escolas visitadas é algo superior ao que de ordinario concorren ás mesmas.

Outras elocuentes comparanzas puideran facerse entre os alumnos citados, os habitantes que ten cada municipio e a cantidade que paga polo primeiro ensino cada un, mais omitímolo por brevidade, limitándonos a consignar tales datos nos cadros sinópticos que se achegan a esta Memoria.

As comparanzas apuntadas préstanse a tristes reflexións e ata nos fan pensar no porvir deses seres con pais que teiman en que sigan tan cegos de intelixencia coma eles. ¡Deber noso é aconsellalos! ¡Obriga deles é aproveitar os medios que se lles facilitan para que se instrúan!

IX. Xuntas Locais

Desgraciadamente para o ensino primario, non responden estas Corporacións á Lei que as creou, nin ao Real Decreto de 2 de setembro de 1902 que as reorganizou. O sentido altamente social e educativo do Real Decreto en cuestión, descóbrese con só observar que dá entrada nas Xuntas a persoas que polos seus coñecementos e condicións poden prestaren grandes servizos á causa da educación. Son elas, o facultativo Municipal como sentinela avanzada da saúde facendo que se observe a hixiene, e as nais de familia como coñecedoras das necesidades da nenez e como máis propias para intervir en asuntos que atingan ao ensino da muller. A pesar disto, seguen as Xuntas locais sendo, na súa maioría, organizacións inútiles, cando non prexudiciais para o ensino, porque nas atribucións e deberes que teñen e que non cumpren, con-

fíanselles asuntos de trascendencia que nunca realizan, con grave dano dos intereses do ensino.

Realmente, non debe sorprendernos a ineficacia das Xuntas locais polo seu proceder, porque esixir responsabilidades por traballos penosos e gratuítos é autorizar implícitamente o seu abandono. Pero esta apreciación nin é só nosa nin de hoxe. É opinión xeral desde que se crearon que as Xuntas Locais non respondan a un fin. Discutiuse moito o modo de substituílas e o Sr. Conde de Romanones deulles unha organización máis autónoma e práctica para salvar, sen dúbida, a súa existencia, pero todo foi inútil: seguen na maior inercia e, cando máis, entregadas ás iniciativas dos Secretarios que, como son os dos Concellos non sempre as teñen en harmonía cos intereses das escolas, do ensino ou dos mestres.

X. Escolas de Adultos

Das 61 escolas visitadas, en 21 funcionaban as clases nocturnas de adultos que prevén a vixente Lei, aínda que non na forma, tempo e condicións debidas. Nesta provincia, como nas demais da Rexión, a asistencia ás clases nocturnas tropeza con iguais dificultades que a das diurnas: a poboación diseminada e as malas vías de comunicación. A pesar disto, cando o mestre é celoso e está en condicións de dala, a concorrencia é numerosa, nomeadamente en inverno.

Ao dicir se os mestres están en condicións referímonos aos que por incuria dos Concellos carecen de casa para vivir e se ven obrigados a pernoctar nas súas propias casas, distantes case que sempre do local da escola. Para estes a escola nocturna é unha carga imposible e algúns Concellos que así o comprenden resistense en facilitar-lles habitación para que non dando o ensino ou dándoo en malas condicións sexa a concorrencia escasa ou nula e lles sirva de pretexto para librarse do seu sostemento. Outras escolas que pola súa boa situación en pobo agrupado puideran funcionar con acomodo non o fan por falta de recursos materiais, pois, nalgúns casos, o que por este concepto teñen asignado necesitan para o alumado soamentes.

E, polo xeral, hai que convir en que o funcionamento normal das escolas nocturnas impón establecer a sesión única para as diurnas. Sen isto, o mestre, que cumpra co seu deber durante o día, non poderá atender debidamente a escola da noite. O traballo do mestre laborioso é pesada carga difícil de levar por moito tempo e esta consideración unida a non seren moitos os partidarios actuais da sesión única, debe pesar moito no ánimo de V. E. para que decrete, e regule en forma as escolas de adultos.

XI. Escolas particulares

Como tales consideramos ás que, baixo a dirección dunha persoa, polo xeral sen título de competencia, se establecen nas aldeas en locais faltos de toda condición hixiénica e pedagóxica, mais como deste defecto adoecen tamén os das nosas escolas públicas non temos porque tildalas baixo este punto de vista. No demais non merecen tampouco os honores de escolas porque o mesmo que se instalan hoxe desaparecen pasados uns días ou uns meses, quizais para non volver a funcionar máis, e nin teñen organización nin método algún. Son, digámolo así, reunións de nenos baixo a vixilancia dunha persoa que lles axuda e dirixe en aprender, mecanicamente, anacos de prosa e verso; en copiar imitando á perfección a letra de documentos públicos antigos e en resolver as catro operacións fundamentais sen ter noción do que é unha cantidade nin sabela escribir sequera.

Pero, así e todo, estas escolas, que pedagoxicamente consideradas non merecen o nome de tales, son bastante apreciadas nestas aldeas, unhas veces porque se sitúan a grandes distancias das públicas, e as máis, porque os encargados delas se someten ás esixencias dos pais, cousa que non sempre consiguen do mestre público. Hai, en efecto, pais que se permiten indicarlle ao mestre que non ensine aos seus fillos máis que a ler e escribir; outros sacan ás súas nenas da escola pública porque a mestra as obriga á práctica de labores usuais e necesarias, e ata desexan algúns que non se ensine aos seus fillos mais que a Doutrina Cristiá.

Con esta plétora de esixencias, porque a teñen os labregos ignorantes, non hai mestre posible, e, soamentes os que se dedican a gañar algunhas fanegas de millo ou de centeo poden prestárense a desempeñar ese papel.

XII. Conclusións

Das ideas vagamente expostas no transcurso da presente Memoria resultan as seguintes conclusións:

1ª. Imponse xulgar por expediente *sumarísimo* e sen pasar polos trámites ordinarios aos mestres e mestras que se ausenten das súas escolas, aínda que deixen persoa apta que atenda ao ensino.

2ª. Cómpre desterrar das escolas o material antigo e dotalas con outro moderno de acordo cos adiantos pedagóxicos e coas esixencias da época. Para iso, abonda con que as Cortes aproben a nova forma de fornecer as escolas de material, e procure o

Estado despois que ese material sexa aprobado por técnicos do seu Ministerio de Instrucción Pública.

3ª. Obrigar a que se xubilen todos os mestres con *certificado de aptitude* que teñan cumprido 60 anos de idade.

4ª. Sería conveniente que o Estado dispuxera a construción de edificios-escola subvencionados por el, en condicións económicas e sen as pretensións que esixe o R. D. de 26 de setembro último, propio unicamente para cidades e poboacións importantes, pero ineficaz para os municipios rurais de Galicia, que sosteñen oito, dez, quince, e ata vinte e máis escolas. Casas ben situadas, que tiveran sala de clases e habitacións para o mestre, sen máis dependencias, abondarían para instalar con decoro as escolas e acabar, dunha vez, as liortas cos Concellos.

5ª. É mester que o Estado se emancipe do ensino ou que procure a asistencia dos nenos ás escolas; e como o primeiro tería os seus inconvenientes hai que buscar a forma do conseguir o segundo. Nada de impor multas aos pais, nada de represións e ameazas.

Todo individuo que non estea suficientemente instruído a xuízo das persoas ou tribunais que se designen prestará dobre, máis a metade, do tempo regulamentario do servicio militar, durante o que desempeñará os cargos máis penosos; non será admitido en fábricas, nin talleres, nin casas particulares sen que exhiba o seu documento ou patente de suficiencia; non se lle prestará, baixo pena de algún castigo, ningún auxilio moral nin material. En iguais condicións quedarán os pais dos fillos que merezan seren considerados como anteriormente se expón.

6ª. Visto o ineficaz da última reorganización das Xuntas locais a pesar do sentido pedagóxico-práctico e autónomo que as preside, imponse a supresión destas Colectividades podendo seren substituídas con vantaxe por unha Inspección técnica ben organizada.

7ª. É mester regulamentar as escolas nocturnas de adultos se queremos que dean os resultados que son de desexar; e para que os mestres poidan sobrelevar este aumento de traballo por tan mesquiña gratificación, sería do caso decretar a sesión única nas escolas diurnas; e

8ª. Non debера permitirse que ninguén se dedique ao ensino primario sen posuír o correspondente título profesional. O mestre, non por pertencer a humilde clase merece menos respecto que os demais; e así como a ninguén lle é permitido exercer de avo-

gado nin de notario, nin de médico sen posuír o título respectivo, tampouco debера permitirse que exerceran funcións de mestre os que non se achen adornados deste honroso título.

E con isto Excmo. Señor, damos por rematada a nosa humilde tarefa que elevamos á superior consideración de V. E., pregándolle mire coa benevolencia que o distingue este labor, no que procuramos harmonizar a concisión, coa brevidade e a claridade que esixen os traballos desta clase.

Ourense, 31 de decembro de 1904

Salvador de J. Ponsoda

Ilmo. Sr. Subsecretario de Instrucción Pública e Belas Artes